

ELIF ŠAFAK

Kako sačuvati
zdrav razum
u doba
PODELA

Prevela
Dijana Radinović

 Laguna

Naslov originala

Elif Shafak

HOW TO STAY SANE IN AN AGE OF DIVISION

Copyright © Elif Shafak, 2020

Translation copyright © 2021 za srpsko izdanje,
LAGUNA

Kako sačuvati
zdrav razum
u doba
PODELA

BILO JE TO MOG PRVOG DANA u Istanbulu, jedne večerite septembarske večeri pre mnogo meseci. Mlada i rada da postanem spisateljica, preselila sam se u grad u kome nisam nikog poznavala vođena instinktom koji nisam mogla da odredim, ali ni da se oglušim o njega, i iznajmila stančić u jednom od najpretrpanijih, najhaotičnijih i najkosmopolitskih kvartova blizu Trga Taksim. U uskoj uličici čuli su se kotrljanje kockice po drvenoj tabli za tavl u čajdžinici prekoputa i krici galebova što su se obrušavali da zgrabe sendvič iz ruke nekog neopreznog prolaznika. Ali sad je već bilo kasno noću i čajdžinica je bila zatvorena, a galebovi su se načičkali po krovovima. Na prozorima nije bilo ni zavesa ni roletni i ja sam na bledom svetlu ulične svetiljke sedela na kartonskoj kutiji punoj knjiga i papira i slušala zvuke grada što nikad ne spava. Sigurno sam bila zadremala, pošto me je iz sna trgla neka dreka.

Pogledala sam kroz prozor i ugledala je kako besno šepa ulicom s cipelom s polomljenom štiklom u ruci, uporno odbijajući da izuje drugu. Bila je to visoka trans-žena odevena u kratku suknju i svilenu bluzu. Zнала sam da u tom kraju, jednom od relativno liberalnih delova grada, žive pripadnici seksualnih manjina, premda su ih kroz život neprestano pratile društvene predrasude i sistematska diskriminacija i ugrožavale im egzistenciju. Kako im drugi poslovi nisu bili dostupni, mnogi iz lokalne transrodne zajednice bavili su se prostitucijom na ulici ili su radili po barovima, klubovima i tavernama, u noćnoj ekonomiji Istanbula. Policija ih je svojom brutalnošću oterala iz delova grada koji su se ubrzano džentrifikovali, svega koji korak dalje, ali je u mojoj ulici, Kazandžijskoj, još postojala prilično brojna zajednica, blisko povezana i ponosna.

Dok je prolazila ispod mog prozora, čula sam je kako priča sama sa sobom i uspela sam da uhvatim poneku reč njenog solilokvijuma. Neko se – možda ljubavnik, možda ceo grad – ogrešio o nju, naneo joj nepravdu. Bila je tužna, ali je još više bila ljuta.

Udarila je kiša i počela sve brže da pada, kap-kap-kap.

Jedna štikla lupkala je po kaldrmi, tap-tap-tap.

Gledala sam je sve dok nije stigla do kraja ulice i zamakla za ugao. Nikad dotad nisam videla očito slomljenu ženu koja ipak uporno tera dalje. Bilo mi je krivo što nisam otvorila prozor i obratila joj se, pitala je je li dobro. Uz to sam se postidela što mi je prva reakcija bila da se povučem u stan, na sigurno, kao da sam se plašila da će njena melanholija preći na mene. U sećanje su mi se urezale naše sličnosti i razlike. Njena se usamljenost, slutila sam, ni po čemu nije razlikovala od moje. S druge strane, ja sam bila plaha, a ona odvažna. Njoj je Istanbul već dodijao, a ja nisam ni počela da ga otkrivam. I ono najvažnije, ona je bila žilav borac, a ja tek posmatrač.

Mnogo je godina od tada prošlo. Više ne živim u Istanbulu. Ali danas dok sedim za svojim писаćim stolom u Londonu i spremam se da pišem o našem polarizovanom i uskomešanom svetu, prisećam se tog trenutka, prisećam se nje, i razmišljam o gnevu, usamljenosti i bolu.

*

Pandemija. Kad je koronavirus stao da hara svetom ubijajući na stotine hiljada ljudi, ostavljajući milione njih bez posla i zbrisavši život kakav znamo, po javnim parkovima širom Londona počeli

su da niču panoi. „U kakvom svetu želite da živite kad sve ovo prođe?“, pisalo je na jednom. U pitanju nije eksplicitno šta „sve ovo“ znači; prolaznicima je prepušteno da sami dokuče šta sve implicira – ovu naglu promenu naše svakodnevice, ovaj osećaj da smo uhvaćeni u kovitlac neizvesnosti i straha od onog što nas čeka, ovu svetsku zdravstvenu krizu sa dalekosežnim ekonomskim, društvenim i verovatno i političkim posledicama, ovaj tunel kroz koji mi kao čovečanstvo moramo da prođemo a da ne možemo ni da naslutimo ni gde mu je kraj niti kako će se završiti, kao ni to da li će u bliskoj budućnosti ponovo izbiti neka zaraza.

Na panoima je ispod pitanja namerno ostavljen prazan prostor da ljudi mogu dopišu odgovore, i mnogi i jesu. Od svih tih na brzinu nažvrljanih komentara jedan mi je ostao u sećanju. Neko je velikim podebljanim slovima napisao: „Želim da me čuju.“

Kad sve ovo prođe, želim da živim u svetu u kome će me čuti.

Bio je to lični vapaj. No ipak je u mnogo čemu zazvučao kao kolektivni.

„Ko bi, da kriknem, ko bi me čuo iz četa anđeoskih?“, * pitao je pesnik i romanopisac Rajner Marija Rilke u svojim *Devinskim elegijama*, napisanim i objavljenim u prvim decenijama dvadesetog veka. To je bilo drugačije vreme. Danas, u dvadeset prvom veku, u duboko podeljenom i sve zamršenijem svetu, u kome vapimo za dostojanstvom i jednakošću svladani brzinom promena i ubrzanim razvojem tehnologije, svi isto osećamo: „Ko bi, da kriknem, ko bi me čuo iz četa ljudskih?“

Ljudi koji imaju šta da kažu, koji imaju jedinstvenu priču da je ispričaju, često to ne rade iz bojazni da niko neće hteti da ih sasluša ili neće imati sluha za njih. Veruju da nemaju nikakvu političku moć i da su u velikoj meri isključeni iz političkog i građanskog života. Sve i kad bi iz sveg glasa izvikivali svoje pritužbe s krovova Vestminstera – ili Brisela ili Vašingtona ili Nju Delhija – čisto sumnjaju da bi to imalo ikakvog uticaja na javnu politiku. Nisu samo upravljanje i vlast, moć i bogatstvo u rukama malobrojnih, već sve više i informacije i znanje – i sve veći broj građana se oseća izostavljeno, ne ni zaboravljeno, već sasvim neprimećeno. Kako raste njihovo razočaranje, tako raste i njihovo nepoverenje u

* U prepevu Branimira Živojinovića. (Prim. prev.)

najosnovnije institucije. Više od polovine ljudi koji žive u demokratskim zemljama kaže da se njihov glas nikad ne čuje, ili se čuje retko.* Ako takvo mišljenje vlada u relativno demokratskim zemljama, zamislite samo koliko bi veći procenat bio u diktatorskim režimima, u kojima nema transparentnosti, gde se sa vrha nameće jedan narativ i guši svaka opozicija. Kad se sve to sabere, dobije se veliki broj ljudi bez ikakvog glasa. A najveća ironija je u tome što se sve to dešava u vreme kad mi kao ljudski rod – bez obzira na rasu, pol, veroispovest, stalež ili nacionalnu pripadnost – treba da budemo povezaniji, empatičniji i slobodniji nego ikad pre i da na raspolaganju imamo mnogo više mogućnosti da se izrazimo nego što su naše babe i dede mogle i da sanjaju, s obzirom na izobilje i digitalnih i medijskih platformi. Kako je onda moguće da u doba društvenih mreža, koje bi trebalo svima bez razlike da pruže priliku da se izraze, toliko ljudi veruje da nema glasa?

Biti lišen glasa znači biti lišen vlasti nad sopstvenim životom. To takođe znači i polako se ali sistematski otuđivati od sopstvenog puta, borbe i duhovnog razvoja i na kraju na najličnija iskustva gledati spolja, kao tuđim očima. „Nema veće agonije

* Anketu su 2018. godine sproveli *Dalia Research*, *Rasmussen Global* i Fondacija „Alijansa demokratija“. (Prim. aut.)

nego nositi u sebi neispričanu priču“, napisala je pesnikinja, književnica i borac za ljudska prava Maja Andželou. U sadašnjim okolnostima, sličnu agoniju iz raznoraznih razloga preživljavaju mnogi širom sveta, i na istoku i na zapadu, i na severu i na jugu.

Priče nas spajaju, a one neispričane nas razdvajaju.

Sazdani smo od priča – od onih što su se zbile, od onih što nam se u ovom trenutku zbivaju i od onih koje postoje samo u našoj mašti, satkane od reči, slika, snova i beskrajnog čuđenja svetu koji nas okružuje i tome kako funkcioniše. Neulepšane istine, najskrivenije misli, delići sećanja, nezaceljene rane. Ne biti u mogućnosti da ispričaš svoju priču, biti ućutkan i isključen stoga znači biti dehumanizovan. To je udar na samo naše postojanje; navodi nas da posumnjamo u sopstveni zdrav razum, da preispitujemo validnost svoje verzije događaja. Izaziva u nama dubok egzistencijalni strah.

Kad ostanemo bez glasa, deo nas umre.

*

Kad sam pošla u osnovnu školu u Turskoj, imala sam poteškoća da naučim da pišem. Delom je to možda

bilo zbog moje introvertnosti i nesposobnosti da se brzo prilagodim novoj okolini. Većim delom je to bilo stoga što sam levoruka. Levorukost se u to vreme i u društvu i kulturi smatrala za problem koji se ipak može prevazići rigoroznom pažnjom i disciplinom. Nažalost, moja učiteljica je bila među ljudima koji dele to mišljenje. Svakoga dana me je, sa razočaranim osmehom koji mi je teže padao nego da je prosto vikala na mene, opominjala da prestanem da koristim „pogrešnu“ ruku i prebacim se na „ispravnu“. Još je jedan đak bio u istoj neprilici kao i ja i to nas je neko vreme vezivalo, ali on je nekako uspeo da se prebaci na desnu ruku, i to za svega nekoliko nedelja. Meni to nije pošlo za rukom. Naprotiv, osećala sam se paralisano.

Učiteljica me je za to vreme na sve moguće načine podsticala da ispravim svoje ponašanje. Obećavala mi je nagrade, a onda se kad to nije urodilo plodom pozivala na rodoljublje i građansku odgovornost i naposletku na veru. Zar ne znam da se na svim državnim proslavama turska zastava nosi tako što se desna ruka drži iznad leve? Zar ne znam da je Bog svevišnji svakom čoveku odredio dva anđela, dva revnosna beležnika, da mu sede na ramenu i beleže svaki njegov pokret i svaku misao? Anđeo na levom

ramenu beleži sve naše grehe, kao i najmračnije želje, a anđeo na desnom beleži naše vrline i časna dela. Zar mi nije jasno da se time što biram da pišem levom rukom priklanjam pogrešnom anđelu, da se okrećem grehu?

Od malih sam nogu počela da čitam. Kao jedinica sam bila vrlo usamljena i silno su me zanimale knjige i tajne koje se u njima kriju, pa sam kod kuće, uz malu pomoć moje bake, polako počela da ulazim u potku jezika i odgonetam njegovo tkanje. No kad sam pošla u školu, samo držanje olovke i ispisivanje reči u svesku postalo mi je prava muka. Ako me pamćenje ne vara, u razredu od nekih četrdeset petoro učenika među poslednjima sam, ako ne i poslednja, naučila da pišem i dobila crvenu baršunastu vrpcu koju je učiteljica kačila na grudi svakom uspešnom đaku. A verovatno nikad ne bih savlada tu veštinu da nije bilo jednog slova u turskom alfabetu.

Zovu ga meko *g* – slovo *g* s kukicom, ovako: *ğ*. Uvek mu prethodi samoglasnik, kome ono ponekad produžava izgovor, ali se samo ne izgovara. Sva ostala slova sem ovog oznaka su određenog glasa i jasno se i glasno izgovaraju. Meko *g* je nemo. Ne govori, ne žali se, ne iznosi mišljenje niti išta traži.

Zbog svoje začudne tišine i blage smušenosti odudaralo mi je od ostalih vrcavih i brbljivih slova. Mora da je stranac, pomisla sam. Outsajder. Alfabetски otpadnik. Nijedna reč mog maternjeg jezika nije počinjala tim slovom, što je meni bilo skroz nepošteno. Bilo je praktično nevidljivo. Ako naiđeš na njega usred reči, treba da se praviš da ga ne vidiš. Prosto ga zaobiđeš, pažljivo preskočiš. Tako je meko g ostajalo nemo bez obzira na tekst i kontekst. Ipak, što sam više pažnje obraćala na to zagonetno slovo, to sam više imala utisak da pokušava nešto da mi kaže. Možda ipak govori na neki svoj način, no nikoga ne zanima da čuje šta ima da kaže. Stoga je moj sedmogodišnji mozak nekako povezao to nepoželjno slovo i moju nepoželjnu ruku. I jedno i drugo su nepopularni u školi, takav sam osećaj imala. Možda bi mogli da se spoje.

Zato sam uveče počela da vežbam da pišem meko g, najpre levom, grešnom rukom, za svoju dušu, a potom desnom, čestitom, za školu. Izmišljala sam reči koje su, suprotno gramatičkim pravilima, počinjale tim nemim slovom. U tu svrhu unela sam i male izmene u postojeće reči – gorila je postala ġorila, a grafiti ġrafiti. Onda sam ih pažljivo ispisivala, premda sam pazila da ih u školi pišem kako treba.

I upalilo je. Učiteljica je bila zadovoljna, konačno sam počela da napredujem. Malo-pomalo, jedino nemo slovo u turskom alfabetu pomoglo mi je da steknem samopouzdanje i savladam ostatak pisma. Kad se osvrnem na to, jasno mi je da sam se to ja mučila da se uklopim u školu i da sam to osećanje otuđenosti projektovala na neživo slovo. Ipak, to me je iskustvo, snažno i nutarnje, naučilo nečemu važnom u životu: kad si usamljen, ne gledaj unutra, u sebe, već spolja, u druge, i traži one koji se isto osećaju jer uvek ih ima, i ako uspeš da se povežeš s njima i njihovom pričom, sve ćeš sagledati u drugačijem svetlu.

I danas me kao književnicu ne privlači samo priča, već i ćutanje. Moj prvi instinkt kao pripovedača jeste da zaronim u „periferiju“, a ne u „centar“, i da pažnju posvetim marginalizovanim, zapostavljenim, cenzurisanim i uskraćenim glasovima. Isto tako i tabuima, među kojima su i politički, kulturni i rodni tabui. Jedan deo mene želi da zna gde se u svakom trenutku u društvu kriju nema slova.

*

Ako je na jednoj strani želja da nas neko čuje, na drugoj je spremnost da slušamo. To dvoje je neraskidivo

povezano. Kad smo uvereni da niko ne obraća pažnju na naše prigovore i zahteve – posebno oni na vlasti i privilegovanom položaju – i mi smo manje voljni da saslušamo druge, naročito one koji imaju drugačije nazore od nas. Komunikacija između različitih kultura i ideologija slabi i naposljetku dođe do prekida. A kad je komunikacija prekinuta, stradaju i suživot, inkluzija i društveni sklad. Drugim rečima, ukoliko konstantno imamo osećaj da se sistematski oglašuju o nas, polako ćemo, postepeno, i sami oglušnuti i srce će nam se skameniti. Kad sami odbijamo da saslušamo druge, time i kod njih rađamo osećaj da ih niko ne sluša. I taj ciklus se nastavlja, u svakom krugu sve gori.

Onog trena kad prestanemo da slušamo drugačija mišljenja, prestanemo i da učimo. Jer istina je da iz istovetnog i jednoličnog ne možemo da naučimo bogzna šta. Obično učimo iz različitosti.

Većinu onoga što s godinama u životu naučimo stičemo susrećući se s različitim stavovima, često provokativnim, i dotad nepoznatim nam informacijama, kritikama i saznanjima, koje potom razmatramo i iz rasprava, čitanja i zapažanja dolazimo do spoznaja.